Песня

Ад маладога снегу ўвесь двор быў белы, як вывараная ў шчолаку і высушаная на марозным ветры скацерка, і Алене здалося, што ён стаў яшчэ бялейшы, калі ступіў на двор сын — у строга чорнай, прыдзірліва падагнанай парадны форме марскіх афіцэраў, высокі, стройны, з тонкімі стрэлкамі вусоў на маладым гарбаносым твары.

Таўстаморды трохтыднёвы шчанюк кінуўся быў яму насустрач па прамеценай ад ганка сцежцы, улез у снег, загруз па вушы і, не дабегшы да марака пару метраў, раптам павярнуў назад, у сенечкі, паўз гаспадыню, якая з голым бярозавым венікам гнала дарожку да калодзежа. З сенечак праз адчыненыя дзверы шчанюк ускочыў у першую хату, потым у другую, з разгону наляцеў на кошку — тая сядзела спіной да дзвярэй і не чакала гэтага, запознена адскочыла ўбок, паспеўшы, аднак, даць лапай шчанюку па абвіслым вуху. Той у сваю чаргу не чакаў такога, заматаў ад болю галавой, але ўспомніў, што на лапы паналіпала снегу, і затрос імі, пырскаючы снегам на падлогу.

А высокі, стройны марак ва ўсім чорным тым часам ішоў па белай дарожцы да хаты, пазіраў на Алену і ўсміхаўся ёй такою роднаю ўсмешкаю, што Алена як стаяла з венікам у руцэ, так і засталася стаяць, не ведаючы, што рабіць далей. Азірнулася, прыставіла венік да плота, пачала хуценька выціраць набраклыя ад марозу чырвоныя рукі — спачатку адзін бок, потым другі, нарэшце не вытрымала, сарвалася з месца і з крыкам: «Мішка, сынок!» — павісла ў яго на шыі. Ён падхапіў яе маленькае, але важкае цела, прыціснуў да сябе, пацалаваў у мяккія цёплыя губы. Так яны стаялі нейкі час, прыціснуўшыся адно да аднаго, заплюшчыўшы вочы. Потым ён апусціў яе на зямлю, але яна не

расшчапіла рукі, толькі адкінулася назад, прыдзірліва ўзіраючыся ў яго твар. Чорныя валасы, гладкі, без аднОЙ маршчынкі белы лоб, з-пад якога глыбока пазіралі карыя вочы, тонкі з гарбінкай нос, акуратныя, трошкі апушчаныя па краях вусікі, сухі вастраваты падбародак, якім заканчваўся строгі авал твару,— усё гэта, сабранае разам, надавала яшчэ зусім хлапечаму твару невядомую ёй сур'ёзнасць і сканцэнтраванасць, унутраную сілу. Нарэшце яна адпусціла яго, успляснула рукамі:

— Дзед, увесь дзед. Увесь, як ёсць,— заміргала вачыма.— Дык пайшлі, сынок, у хату, хоць там такая неразбярыха. Думала, прыбяруся трохі, ведала ж, чакала і — не паспела. Ды ўжо што зробіш...

Толькі цяпер вылез з будкі і вінавата — праспаў госця — завіляў хвастом стары чорны сабака з белай мордай і белымі лапамі.

— Эх ты, гультай,— папракнуў яго Міша, патрапаўшы за вухам, і той радасна закруціўся, стараючыся дастаць лапамі Мішу на грудзі.

— Саўсім састарэў. Бацька падмогу ўжо прынёс... І добра жывуць, мірацца ў адной будцы,— сказала маці, кінуўшы на шчанюка, які выглядваў з сянец.

— Бацька на рабоце?

— Сена возіць. Наказвала, каб не пазніўся. Сёння ж збяромся вечарам. Учора закалолі кабанчыка, ухадзіліся збольшага...

— На вячэру хопіць? — пажартаваў сын.

— Хопіць... Абы здароўе было есці...

— Па гэтым пакуль што не плачам...

— Ага, сынок: еш, пакуль рот свеж... Ты раздзявайся, а я тут скоранька пастаўлю на стол...

Яна снавала сваёй спорнай нячутнай хадою то ў пограб, то ў сенцы, то к печы, а Міша здзеў шынель і кіцель, усунуў ногі ў лёгкія хатнія тапкі — яны стаялі пры парозе, нібы чакалі яго ўвесь гэты час, пакуль ён бадзяўся па свеце, і цяпер толькі па-сапраўднаму адчуў, што ён дома, быццам і не ездзіў нікуды, і не прыехаў ніадкуль. І прыемнае было адчуванне гэтай лёгкасці, нібы разам з шынялём і кіцелем ён зняў з плячэй нябачны вялікі клопат. Клопатам гэтым апошнія месяцы, як ні дзіўна, было чаканне паездкі дамоў. Здавалася, мора, служба забрала яго ўсяго, ён ужыўся ў строгі вайсковы быт, стаў жыць яго прадпісаным, аргумента-

ваным рытмам, і гэты рытм не быў яму цяжкі, можна сказаць, стаў другой натурай, а калі стала вядома, што падпісаны загад на водпуск,— ажыло, зашчымела ўсё тое, што было звязана з домам, з тым далёкім, неабчэсаным вясковым хлопцам, якім ён некалі быў. Хаця, што значыць — «неабчэсаным»? Там быў адзін чалавек, тут — другі, і Мішу радавала, што гэтыя два такія далёкія адзін ад аднаго чалавекі могуць так мірна ўжывацца ў ім самім.

Калі на стале ўжо стаяў абед, будзячы ўспаміны такімі знаёмымі дамашнімі пахамі, на вуліцы затахкаў трактар, і па двары размашыстым крокам прайшоў бацька. І вось ужо ён, шырокі, медзведзяваты, заняў усе дзверы і ў наступную хвіліну згроб сына, сціскаючы ў магутных абдымках.

Пасля абеду Міша пайшоў да бабы Зосі. Жыла яна ў старэйшай дачкі Ніны, і прайсці трэба было ўсё сяло. Цераз сенцы, згінаючы галаву ў нізкім праёме дзвярэй, ён зайшоў у хату. Цётка Ніна стаяла ля парога, як чакала яго.

— Мі-і-ша, ці гэта ты? — расплылася яна ўсім шырокім тварам, убачыўшы пляменніка, смела пацалавала і засмяялася здаровым грудным смехам адкрытага чалавека: — Ой, як даўно з вусатымі не цалавалася!

— З кім гэта ты там цалуешся? — пачуўся слабы голас з бакоўкі.

— Са мной, баба Зося,— адказаў Міша і ступіў у бакоўку.

Баба Зося ляжала на ложку пры печы. Высока на падушцы была відаць толькі галава яе — нешта белае, зморшчанае, і ўверсе на гэтым белым у цёмных упадзінах вачніц кругла чарнелі вочы з нейкай сваёй задаўненай думкай.

— Унучак... Прыехаў! — і здзівілася, і ўзрадавалася старая. Глухі хрыплаваты голас выдаваў, што яна даўно ляжыць і даўно не была на свежым паветры.

— Ага, прыехаў. А што ж гэта ты, баба Зося, разлеглася, як пасля жні́ва? Ці мо паміраць надумалася?

Міша хоць і даўно не быў дома, а тыя кароткія наезды пасля здачы сесій, калі хочацца ўсё пабачыць, усюды паспець, наўрад ці можна браць у разлік,— але ў душы застаўся такім жа вясковым хлопцам, якім быў

некалі, і гаворкі вясковай не згубіў, і не цураўся яе. Яму і самому было прыемна адчуваць сябе так, быццам ён з'ехаў з дому на нейкае нядоўга і во вярнуўся. І цяпер ён сказаў «разлеглася», «жніва» спецыяльна грубавата-жартаўлівым тонам, каб ліквідаваць дыстанцыю, якая ўзнікла, пакуль яго тут не было, і каб вярнуць сябе таго, колішняга, і нібы сапраўды адчуў усё, што было за словам «жніва»,— і пыл, і духату, і смагу, і жаданне прылегчы ў цяні, выпрастаць ногі і ляжаць, заплюшчыўшы вочы, слухаць звон неба. Ён ступіў бліжэй да ложка, але яго пацягнула за рукаў цётка Ніна:

— Што ты, з холаду? Абагрэйся трохі.

— Во так, унучак, нікога не падпускае,— пажалілася баба Зося, праўда, без крыўды ў голасе, свецячыся круглымі, чорнымі, як вішні, вачыма.— А я і праўда, унучак, сабралася была паміраць. Во, бачыш.— Яна выпрастала аднекуль з-пад коўдры маршчыністую, нібы сатканую з суравых нітак, руку, бездапаможна тонкую ў прасторным рукаве сіняга бумазейнага халата, адкінула ўбок адну ватную коўдру, пад ёй была другая, адкінула і тую, пасунулася сама ўбок, і Міша ўбачыў на саматканай шэрай пасцілцы дзве электрычныя грэлкі — адну ў нагах, другую пасярод, правады ад іх цягнуліся пад падушку, а адтуль далей, да разеткі ў сцяне.— Паміраць была сабралася, унучак. Ведама, холад прыйшоў, ніяк сагрэцца не магла. Сама пагана, калі нагам холадна. Аж дзве грэлкі прынеслі,— тлумачыла яна.

— Надаела, кажа, тут, на гэтым свеце, холадна, зябка, пайду ад вас,— пацвердзіла дачка, але сказала гэта спакойна, нават з усмешкай, як пра нешта надта звыклае, нявартае добрай увагі.

— Ага, саўсім была надумалася, унучак, аж тут во — ты прыехаў. Бач, як добра надзяваюць вас,— здзівілася баба Зося, паказаўшы на шынель.

— А хіба мы нядобрыя? — усміхнуўся Міша.

— Добрыя, ужо ж... І гэта казённае?

— Казённае.

— І, мусіць жа, дарагое. Падыдзі, унучак, не слухай яе, я ўжо сагрэлася,— ківок на дачку, тая ўсё стаяла побач з Мішам.

Міша падышоў да ложка. Баба Зося ўзяла ў руку крысо шыняля, памацала.

— Файнае сукно. Можа, заморскае?

— Ды не, наша,— адказаў Міша, а рука бабы Зосі пабегла па беражку шыняля вышэй, да грудзей, пацягнула ўніз. Міша нагнуўся, і галава яго апынулася зусім блізка ад круглых вострых вачэй. Яны пазіралі на яго, нават не пазіралі, а бегалі па твары, нібы шукалі нешта. Губы прыадкрыліся, паказаўшы выкрышаныя бакавыя зубы. Нарэшце бабіны вочы сустрэліся з яго вачыма, і была ў іх нейкая жаласная просьба, такая непадобная на ўсё тое жывое, вясёлае, што Міша заўсёды бачыў у бабы Зосі, аж ён разгубіўся. Тым часам бабіна рука дайшла да каўняра, пацягнула яго ўніз, і Міша адчуў на сваім ілбе асцярожны дотык сухіх бабіных губ, потым яшчэ і яшчэ. Рука аслабла, быццам знясілела, адпусціла каўнер, і Міша выпрастаўся. Баба Зося ляжала, як і тады, калі ён зайшоў, высока на падушцы і пазірала на яго хітра-шчаслівымі вачыма.

— Яўмен, яй-богу, Яўмен,— загаварыла яна з перадыхамі, і гаварыла, можа, болей сабе, чым дачцэ і ўнуку.— І кропачкі пабраў... І нос пераломаны, і вочы такія, і лоб... А сукно файнае, файнае сукно, насі здаровы.

— Дзякуй, баба, буду насіць. Толькі ты ўжо не памірай, а вечарам прыходзь да нас,— адказаў Міша. Ён ужо саўладаў з сабой і сказаў гэта сваім звычайным жартаўлівым тонам.

— Ды ўжо ж, унучак, цяпер падажду паміраць. А прыйсці — слабая я, і снегу, мусіць, насыпала шмат.

— Які там снег, трохі прыцерушыў зямлю. А вы пацiхеньку, па дарожцы.

— Паміраць падажду, а калі пачую сілу, то, можа, і прыйду.

— Яна як калі: то цэлы дзень ходзіць — і па хаце, і на двор, і памагае, а калі цэлымі днямі ляжыць,— сказала дачка. Сказала так, як гэта гаворыцца пра дзяцей ці пра моцна хворых людзей, не зважаючы на іх прысутнасць.

У вачах бабы Зосі раптам мільганула, як іскра, нейкая думка:

— Скажы, унучак, вось я слухаю радзіва,— яна кіўнула на сцяну, на рэпрадуктар.— Там перадаюць, што на моры шмат караблёў гэтых усякіх, ну, гэтых амерыканскіх...

— Шмат.

— І ты іх бачыў?

— Не надта блізка, але бачыў.

— Табе толькі караблёў гэтых не хапала,— засварылася на старую дачка. Тая стрэльнула на яе вачыма, незадаволена пажавала губамі, але зараз жа твар яе засвяціўся, нібы падсвечаны знутры:

— А можа, унучак, ты надумаў жаніцца? — вугалькі вачэй яе пазіралі востра і весела.

Пытанне гэта застала Мішу ля парога, і ён павярнуўся назад, упёрся рукамі ў вушакі:

— Надумаў, баба, надумаў. Толькі гэта будзе ў наступны водпуск.— Ён глядзеў на бабу Зосю і смяяўся сваімі карымі вачыма.

«Як ён падобны на Яўмена, увесь Яўмен»,— зноў падумала баба Зося, успомніўшы свайго, даўно нежывога мужа, але спытала другое:

— І яна будзе?

— Павінна быць,— адказаў унук сур'ёзна і паўтарыў: — Павінна быць.

— Тады добра,— сказала баба Зося, хоць ні дачка, ні ўнук яе ўжо не чулі: яны былі ў сенцах.

Цётка Ніна правяла пляменніка да варот і тут, быццам успомніўшы, сказала:

— Яна і праўда паміраць была сабралася... Набрала сабе ў галаву: памру і памру.

— А можа, і не...— усміхнуўся Міша.— Памятаеце, тое ж было і залетась, зноў жа зімой... Сабралася паміраць і адзежу на смерць падрыхтавала, а пасля перадумала: хай Ніціна Валька замуж выйдзе, тады... І на вяселлі нават танцавала. А яшчэ раней сама мне казала: «Ну, унучак, хачу толькі даждацца, каб ты школу кончыў, вырас, надта карціць пабачыць, які будзеш, а там і памру...»

— То калі было... А цяпер гаворыць і сама верыць таму, што гаворыць. Тры дні аб адным кубку малака... І гэты холад. Мерзнуць пачала. Але пачула, што ты прыехаў, і ажыла. Усё пра цябе і пра цябе. «Хачу бачыць Мішку». Сёння нават талерачку супу з'ела. А то ж нічога ў рот не брала.

— Яна малайчына ў нас,— задуменна прагаварыў Міша.— Дык вы ж не пазніцеся, цётка Ніна, бярыце дзядзьку ды прыходзьце...

— А як жа не прыйсці, прыдам,— адказала яна пляменніку і зноў радасна, усім тварам усміхнулася.

Па другі бок вуліцы на адкрытым з усіх бакоў пляцы-пагорку стаяла цэркаўка. Маленькая, свежапафарбаваная, абнесеная квадратам падноўленай агароджы, яна прыгожа выступала на фоне шэрага неба бела-блакітнай макаўкай, востра напомніўшы Мішу пра школу і школьныя гады. Іхняя школа стаяла трошкі далей, у акружэнні дуплянатых ліп і клёнаў, і з вокан яе добра была відаць цэркаўка. Вельмі цікава было бачыць, як сюды ў рэлігійныя святы адна за адной ішлі старэнькія бабулі — ціхія, засяроджаныя на сваіх вечных думках. Ступаюць на царкоўны двор — перахрысцяцца, падыходзяць да царквы — перахрысцяцца, і ўсё гэта сур'ёзна, як «дзень добры» пры сустрэчы.

Старыя — адно. Гэта было аднекуль здалёк, з такой даўніны, як Яраслаў Мудры ці Ефрасіння Полацкая, чаму, як казцы, цяжка паверыць розумам, а сэрца прымае. Смех заўсёды пачынаўся тады, калі на царкоўны двор ступалі маладыя людзі.

Пад'язджае «Масквіч», ці «Волга», ці «Жыгулі», адтуль выходзяць зусім маладыя тата і мама, і дзіця яшчэ на руках не ўмеюць дзяржаць, і ступаць не ведаюць куды, і нібы баяцца нечага ці саромеюцца, асабліва мужчыны, цягнуць галовы ў плечы... Старыя неслі дзяцей на руках — усё ўспрымалася спакойна. Праўда, і неслі яны іх урачыста, важна, як і трэба насіць дзяцей. А гэта вылазіць малады бацька з нядаўна адгадаванай бародкай а ля апостал і прэцца ў тыя ж высокія дзверы з крыжам угары. Пачыналася гульня ў адгадanку: «Хто ён, бацька? Адкуль? Кім працуе? І ці шмат кіламетраў давялося накруціць, каб дабрацца да гэтай невялічкай цэркаўкі, дзе яго дзіцяці памажуць лоб вадой, якую бяруць з аднаго калодзежа школа і царква?»

Тады было весела, а цяпер падумалася з сумам: нешта ж гнала і гоніць людзей за сотні кіламетраў сюды, у гэту маленькую цэркаўку. Вера ў бога? Наўрад. Тады што? Мода на крыжыкі? Мода на хрышчэнне?..

Пакуль ён канчаў вучылішча ды плаваў, пабудавалі новую школу, ужо далей ад царквы. Цікава, што цяпер прыдумляюць падшыванцы, каб школьнае жыццё ішло хутчэй і весялей? Прыдумаць абавязкова прыдумаюць, на гэта розуму і фантазіі заўсёды стане. Хоць гэта жаданне падагнаць бег часу — «хутчэй, хутчэй», асабліва пакуль чалавек сядзіць на школьнай парце,— як яно непатрэбна. Як шкадаваць будзеш потым, што гэты час

прамільгнуў так хутка. Хаця калі паглядзець спакойна, у гэтым запозненым шкадаванні ўжо жыве практыцызм другога ўзросту, калі ў чалавеку сядзіць цвярозы практык — тая паганая істота, якая і на час глядзіць, як на тавар, і пераацэньвае кожнае імгненне, забываючы пра тое, што, можа, з-за гэтага імгнення, такога, якім яно было, і варта было жыць. Хаця б таму, што было яно бескарыслівым. Ды і само гэта шкадаванне — не што іншае, як разбежка паміж узростамі, неразуменне аднаго ўзросту другім.

Снег мякка асядаў пад нагамі, крохка рыпеў. Міша ішоў пасярэдзіне дарогі, галоўнай вуліцай сяла. Прамая і шырокая, яна цягнулася кіламетры на паўтара. Кашлатыя, разбухлыя ад снегу дрэвы стваралі ружова-белы тунель, ён праразаў пасёлак наскрозь і губляўся недзе за яго канцом, нібы ўрастаў у далёкі лес.

На вуліцы нікога не было, і нішто не замінала Мішу заставацца ў тым ідылічным настроі першага часу знаходжання дома, калі здаецца, што ўвесь свет створаны для цябе і ўсім людзям толькі і клопату, што любавацца табой... Хаця ён тут пры чым? Ён у водпуску, дома, вечарам збяруцца суседзі, радня. Прыедзе Ларыса. Яны ўжо вырашылі пажаніцца ў наступны яго водпуск, але гэта пакуль што іхняя тайна. А сёння проста пасядзяць, пагамоняць, паспяваюць песні, патанцуюць. Танцы як танцы, а без песень не бывае ніводзін такі вечар. Старым есці не давай, а дай вось так сабрацца, выпіць чарку, успомніць, што з імі калі было ці магло быць. Растрывожаць душу гэтымі гаворкамі, распаляцца і неўзаметку перавядуць на песню. І акрамя песні няма для іх тады нічога.

Каля старэнькай, урослай у зямлю хаты з крывой ігрушай пад забітымі дошкамі крыж-накрыж вокнамі Міша павярнуў у вулку — абнесены жэрдкамі праезд, што вёў на другі пасёлак. Павярнуў, але далей не пайшоў, прыпыніўся, змахнуў з жэрдкі снег і ўзяўся за яе рукамі.

Гэта была бабіна-Зосіна хата. У ёй яна нарадзіла, выгадавала і пусціла ў свет чацвярых сваіх дзяцей. Старэйшыя — цётка Ніна і Мішаў бацька — засталіся тут, сярэдняя дачка ў Баранавічах, малодшы сын ва Уладзівастоку. У гэтай хаце нарадзіўся і Міша, гэта пазней яны пабудавалі сваю. Гадоў з пяць назад, як стала цяжка жыць адной, перайшла баба Зося да цёткі

Ніны, а хата стаіць, трухлявее. Можа б, у каго і паднялася рука пабурыць яе, але сама баба Зося не дае слова на гэта.

Другі пасёлак выстраіўся паралельна першаму, быў такі ж шырокі і прамы, і дамы на ім былі навейшыя і болей прасторныя, былі і цагляныя; і дрэўцы паўз двары і сады таксама былі маладзейшыя. Называлі яго «новы» ў адрозненне ад старога, на якім жыве цётка Ніна і стаіць бабіна-Зосіна хата.

Можа, нейкіх пяць хат было на новым пасёлку, калі ўзяў пляц і пачаў будавацца Мішаў бацька, а за ім і дзядзька Кандрат. Бацька сядзеў на трактары, той на машыне. Дружылі яны яшчэ са школы, таму і пляцы ўзялі блізка, цераз вуліцу. Разбудаваўся пасёлак хутка, упёрся ўжо адным канцом у цэх прамкамбіната, другім — у гравейку і гатоў да скачка цераз яе.

За пасёлкам адкрываўся воку шырокі заліўны луг, за ім, падразаючы берагі на крутых заваротах, цякла Шчара.

Міша выйшаў за новы пасёлак і спыніўся, зачараваны некранутай белай пустыняй, што распасціралася проста перад ім, управа і ўлева, ускідвалася ўдалечы лініяй узвышэння, якая ішла паралельна пасёлку і памячала сабой рэчышча ракі, запаволена-спакойнай і санлівай такой парой.

І яму ўявілася — нібы толькі што прайшло перад вачыма,— як гэта роўная, бяскрайняя посцілка снегу пойдзе цёмнымі плямамі, як твар жанчыны перад родамі, потым плямы пачнуць сінець, набракаць вільгаццю, спярша па нізкіх мясцінах, пасля вышэй. Плямы растуць, распаўзаюцца, як чарніла на прамакатцы, злучаюцца адна з адной, збягаюцца разам, пакуль не зоймуць увесь луг аж да самых агародаў, потым папаўзуць і на агароды, захопліваючы плацдарм аж да самых дамоў. Здаля вада здаецца сіняй, а падыдзе бліжэй, заплешчацца ля платоў, і ўсе ўбачаць, што яна сівая, золкая — звычайная вясенняя паводкавая вада. Во калі самая пара кінуць на яе вароты, узяць шост і пагнаць іх куды вочы глядзяць, аж да самай Шчары. Толькі не на Шчару, бо такой парой яна жартаў не разумее, падхопіць на спіну гэты прымітыўны карабель, крутане, як лісцік, туды-сюды і павалачэ к мосту з такой дурной сілай і злосцю, што не хопіць духу і «мама» крыкнуць.

А калі хопіць духу, то наўрад хто пачуе гэты крык у сівым бяскрайнім моры.

Пахадзіўшы па многіх морах, адчуўшы на сабе стоеную да пары, нікому не падуладную сілу сабранай разам вады, яе ласку і штармавую лютасць, ён, як і некалі, называў паводкавую стыхію сваёй ракі морам, хоць ведаў, што мора — нешта зусім іншае.

За ўзвышэннем, нібы намаляваныя на школьным малюнку, рознакаляровымі плямамі прасвечвалі з-за дрэў дахі дамоў зарэчнай вёскі. Лявей і яшчэ далей, дзе, выбягаючы з лесу, Шчара робіць крутое калена, за лугам, мечаным белымі трохкутнікамі-стагамі, відаць былі яшчэ дрэвы, яны хавалі за сабой другую вёску. А трохі бліжэй сюды, за Панскай сажалкай, на беразе прарэзанага меліярацыйнага канала, некалі ён убачыў маладога бабра, а пасля і пасябраваў з ім.

Было гэта ў дзевятым класе. Ён на веласіпедзе вяртаўся з баравікоў, поўны кош іх быў прывязаны на багажніку. Марс — выпадковая помесь паляўнічага сабакі і дварнягі, так што цяжка было сказаць, якой крыві ў яго болей — тады ён быў нашмат маладзейшы, і Міша без яго ніколі не выходзіў у лес,— бег то збоку, то ззаду, то наперадзе, выбіраючы дарогу аднаму яму вядомай сабачай логікай. Ён і даў знаць, што некага запыніў. Міша прыставіў веласіпед да альхі, перайшоў цераз канал і пабег на голас.

Яны сядзелі адзін насупраць аднаго — невялічкі, месяцаў чатырох рыжы з белым каўнерыкам на шыі бабёр і Марс. Марс адчуваў сябе гаспадаром сітуацыі. Ён сядзеў на траве, шырока расставіўшы пярэднія лапы, спіной да канала, загароджваючы бабру дарогу да вады. Бабёр стаяў на ўсіх чатырох, натапыраны даўгімі чорнымі валасамі і падобны на купіну, якіх шмат на лузе, не спускаючы маленькіх, як канаплянае зерне, вочак з сабакі. Ён толькі бліснуў імі на падыходзячага Мішу і зноў утаропіўся ў сабаку. У ім ён бачыў свайго галоўнага ворага. Так яно і было. Марс, узрадаваны падмогай, кінуўся быў да гаспадара, і бабёр тут жа рвануў на прарыў — кароткімі, няўклюднымі скачкамі. Ён мала што не дабег да канала, як яго дагнаў Марс і шкуматнуў за чорную лапату хваста. Бабёр адчайна піснуў, і ярасна рвануўся ўсім целам назад на сабаку, і дастаў таго за ляжку, і Марс заекатаў, але насядаць на бабра стаў больш рашуча і люта. Толькі Мішаў голас трохі

супакоіў яго. Праз некалькі хвілін адчайнага брэху сабака і бабёр занялі такія ж пазіцыі, як і раней, толькі ўжо бліжэй да канала. Але цяпер бабёр паспакайнеў. Не звяртаючы ўвагі на Марса, ён стаў залізваць рану на хвасце. Марса гэта спачатку злавала, потым і ён суцішыўся, кідаючы позіркі на Мішу: «Ну, што ты з яго возьмеш?»

Нідзе паблізу бабры не вадзіліся, іхнія хаткі Міша бачыў кіламетры за тры на ручаі, у глухім лесе. Гэты, відаць, зблудзіў, па ручаі выйшаў у луг, у канаву, і па канаве дабраўся аж сюды. Бабёр паводзіў сябе так, быццам яму начхаць было і на Марса, і на Мішу. Залізаўшы рану на хвасце, пачаў вылізваць поўсць на баку.

Міша схадзіў да веласіпеда, узяў кавалак хлеба і сала, што браў з сабой у лес і не з'еў. І сабаку, і бабра застаў там, дзе пакінуў. Падзяліў і хлеб, і сала на дзве долі — таму і другому. Марс сваю долю з'еў адразу, бабёр толькі бліснуў на сваю, але не крануў. Міша падсунуў хлеб і сала палкай пад самы нос яму. Бабёр чмыхнуў, але не ўзяў. «Можа, ты саромеешся пры нас месці. Тады мы пойдзем»,— сказаў Міша і паклікаў Марса. Той доўга не хацеў ісці, але, калі ўбачыў, што Міша сеў на веласіпед і паехаў, кінуўся яго даганяць.

Назаўтра Міша зноў прыехаў на тое месца. Ні хлеба, ні сала не было. Не было відаць і бабра. На гэты раз Міша ўзяў з сабой морквы і высыпаў яе на траву. На наступны дзень морквы таксама не стала. На пясчаным спуску ў канаву Міша ўбачыў свежыя адбіткі лапак бабра. А яшчэ на наступны дзень Міша ўбачыў і яго самога. Ён сядзеў на беразе, але, як толькі Міша пачаў падыходзіць да яго, нырнуў у ваду. Нырнуў, але далёка не паплыў. Міша прысеў на траву і хвілін праз дзесяць убачыў вусатую морду: бабёр вылазіў на бераг. Цяпер Міша раскідаў моркву так, каб яна ляжала ланцужком адна за адной і аж да яго. Бабёр з'еў адну, другую, трэцюю, але тыя, што былі блізка ля Мішы, узяць не адважыўся...

Так пачалася гэта дружба. Бабёр прывык да Мішы, ён ужо чакаў, калі паявіцца той з морквай, пачаў браць моркву ў яго з рук. Было пацешна пазіраць, як той упіраецца лапкамі, стараючыся вырваць морквіну з Мішавай рукі. Дома недзе павінна быць фотакартачка, як бабёр ваюе з Мішам за морквіну. Тым разам яны прыйшлі на канаву ўдвух з Віцем Крываносам, ён таксама

хадзіў у дзевяты клас. Узялі з сабой фотаапарат, і Віця зрабіў некалькі кадраў. Дні два пасля таго Міша не мог прыйсці да бабра — касілі з бацькам сена за ракой. Колькі ні прыходзіў пасля — бабра не было. Можа, успомніў сваю рачулку, свой дом і вярнуўся, а можа, хто забіў.

Да самай зімы, як вымытыя дажджом косці, бялела на беразе канавы морква: Мішу ўсё здавалася, што бабёр аб'явіцца, хоць на адзін раз, але аб'явіцца, і кожны дзень, ідучы з дому ў гэты бок, ён браў з сабой моркву.

Бабёр не аб'явіўся. На ўспамін пра яго ў Мішы засталіся дзве фотакарткі: тая, дзе бабёр адбірае ў Мішы морквіну, і другая: бабёр п'е ваду. П'е, а сам хітрымі вачыма стрыжэ ўгору, на фотаапарат. У вачах свеціцца неба, а ад вострай пысы, уторкнутай у ваду, конусам, як ад носа карабля, бягуць хвалі. Пазней ён бачыў другія хвалі — ад стальной, у многія тысячы тон махіны. Яны разбягаліся ў бакі, як цяжкія, тлустыя, упэўненыя ў сваёй імклівай пеннай сіле невядомыя дагістарычныя жывёліны, але як яны былі падобныя на гэтыя, малюсенькія, ад бабровай пысы. Якраз такія хвалі рабіў некалі ён сам, дзьмухаючы на гарачае, толькі што згатаванае малако, якое ў кубку давала яму піць ад прастуды маці.

Гэта фотакартка бабра была з Мішам і ў вучылішчы, плавае яна з ім і цяпер. Яму здаецца, што яго бабёр жывы і што яны павінны абавязкова сустрэцца яшчэ адзін раз. Як яны пазнаюць адзін аднаго і калі гэта будзе, ён не ведае, але ў запасе ў іх ёсць час, бо жывуць бабры да дваццаці гадоў.

Ёсць людзі, якія як не ад самага нараджэння ведаюць свой будучы жыццёвы шлях. Яшчэ з першага класа яны ведаюць, што ім наканавана быць музыкантам, ці спеваком, ці вучоным, ці, у горшым выпадку, як бацька і маці,— доктарам ці настаўнікам. За іх падумалі, склалі ім праграму бацькі, і з гэтай праграмай яны жывуць, дакладна ведаючы, што будзе заўтра, паслязаўтра, праз год, праз пяць...

Міша быць мараком ніколі не збіраўся. Жыў сабе, дзікаватае дзіця лесу, лугу, Шчары, задушлівай летняй спякоты з даўкім саламяным пылам, кіслых асенніх дажджоў, сухіх калядных маразоў са снягамі па пахі, нясмелай песні першага жаўранка — недзе там, у цёмнай вышыні халоднага пасля замаразкаў неба... Ніколі

не было яму страху ўстаць у чатыры гадзіны раніцы, каб на матацыкле з бацькам, пакуль яшчэ цёмна і людзі збіраюць у кучу самыя цікавыя перадранішнія сны, праскочыць па шэрай лесавой дарозе ў пушчу, на вядомыя толькі ім і не толькі ім баравіковыя дзялянкі ці ў мясціны, дзе, схаваўшыся ад надакучліва-прагнага чалавечага вока, расце пахучая трава бальсам, каб да васьмі гадзін, калі ўсе бягуць на працу, вярнуцца назад з поўнымі кашамі. Ці сесці з бацькам у кабіну «Беларуса» з пустым прычэпам на буксіры і паехаць у дровы, цягаць пяціпудовыя плашкі і чурбакі, ускідваць на прычэп, пакуль ён не вырасце вышэй за кабіну трактара, потым дома разгрузіць, і старацца ні ў чым не ўступаць бацьку, хоць у таго спіна, як добрая дубовая плашка, а ў цябе лапаткі, як кволыя крыльцы ў анёлаў. Ці праскочыць з брэднем на Шчары далей у лес, дзе яна хітра вяжа свае шматлікія мудрагелістыя петлі, як заяц, збіраючыся залегчы, утварае затокі на радасць шчупакам, плоткам і ім — рыбакам...

Так ён жыў, задаволены жыццём і сабой, і дажыў да дзесятага класа, і хто ведае, якім быў бы яго далейшы пуць, калі б аднойчы зімой, якраз такой, як цяпер, парой, і тады снег быў мяккі і чысты, не завітаў у іх вёску капітан ваенна-марскіх сіл. Гэта быў стрыечны дзядзька Віці Крываноса. Ён і пабыў нядоўга, адзін дзень, і расказваў скупа пра сябе і свае марскія паходы, але Міша адразу, як убачыў яго ў чорнай параднай форме, адчуў гарачы штуршок у грудзях, адчуў, як па ўсім целе яго пайшло цяпло, нібы ад радасці, што бывае толькі пры рэдкім улове, і сказаў сабе: усё, цяпер я ведаю, што мне рабіць.

Так ён стаў мараком.

Скончыў дзесяць класаў, сабраўся і паехаў паступаць у вучылішча. Маці — у слёзы, бацька сапе ў нос, адна баба Зося падтрымала адразу і не раздумваючы: «Едзь, унучак — няма мора, дык марак будзе». І вось... «таварыш старшы лейтэнант...». Некалі Міша не мог уявіць свайго жыцця без лесу, поля, Шчары. Хаця ён і цяпер не ўяўляе яго. Колькі разоў за гэтыя гады снілася, быццам з бацькам на матацыкле ў грыбы едуць, і столькі баравікоў, і такія прыгожыя, і радасць — на ўвесь свет. Ці сена касяць. А то на жніве, і бабы спяваюць. Прачнецца, а песня ўсё яшчэ звініць у вушах. Снілася Шчара. Нешырокая, але заўсёды такая страш-

ная, такая злосная... Можа, таму, што некалі тануў у ёй? Але хто з вясковых падшыванцаў не наглытаўся вады, пакуль адчуў сябе на яе хвалях, як дома?.. Колькі і якой вады ні пабачыў, а такой ласкавай, такой мяккай, такой далікатнай вады, як у Шчары, нідзе не сустракаў. Толькі чаму яна такая страшная, калі сніш яе?..

Некалькі разоў паўтаралася такое. Ужо з месяц былі яны ў аўтаномным плаванні. Даўно пакінулі Чорнае мора, выйшлі ў Міжземнае. Недзе недалёка была Афрыка, яе гарачае дыханне добра адчувалася. Роўна працуюць машыны карабля, роўна дрыжыць ён, разгойдваючыся на магутных хвалях, нясецца насустрач ночы, насустрач сваёй трывожнай невядомасці.

Ён ляжаў з адкрытымі вачыма, глядзеў у ілюмінатар, на цёмнае неба, і раптам пачуў у галаве звон. Якраз так было некалі ў дзяцінстве. Тады ён надта не любіў гэты звон, ён не даваў яму заснуць, трывожыў нечым невядомым, а цяпер Міша ўзрадаваўся, пачуўшы яго. Падумаў яшчэ, што гэта не сон, што гэта толькі яму здаецца, што ён спіць. У галаве звінела, і ў гэтым звоне чуўся і сухі трэскат конікаў на летнім лузе, і звон натятых між слупамі правадоў, і звон бляшак у бубне на вечарынцы. Асабліва ўзрадаваў звон бубна — прыглушаны, нібы з-за лесу, нібы недзе далёка ў хаце была гулянка пад бубен. Гэта быў нават не звон, а асцярожнае падражанне звону. Міша ўсміхнуўся, заплюшчыў вочы і... сам не заўважыў, як заснуў. І потым цэлы тыдзень жыў гэтым сном: застанецца дзе-небудзь адзін, суцішыцца — і зазвінелі, затрашчалі конікі ў лузе, зашамацелі, затрэсліся з лёгкім перазвонам бляшкі бубнаў... І сёння Міша не можа сказаць, што гэта было: сон, ява, галюцынацыі?.. Але гэта было так добра... Добра і сумна. Быццам было ў яго нешта вельмі дарагое, а ён не ведаў пра гэта, а ўведаў тады, калі яго ўжо не стала. Такое адчуванне было ў яго і цяпер.

З гэтым сцішаным сумам Міша прыйшоў і на аўтастанцыю, каб сустрэць Ларысу, а ўбачыў яе — невысокую, танюсенькую, з вялікімі вачыма на прадаўгаватым мілым твары і радасць у іх, і сум гэты саступіў месца радасці бачыць яе, чуць яе голас, абдымаць яе. З гэтай радасцю яны ішлі па вуліцы сяла, вітаючыся з людзьмі: рабочы дзень канчаўся, і ўсе спяшаліся дамоў.

Іхняя хата ўжо гудзела, як клуб перад пачаткам кі-

но. Тут ужо былі цётка Ніна з дзядзькам Дзянісам, іх дачка Валя з мужам: яны гадзіну назад як прыехалі з Мінска, дзядзька Кандрат з цёткай Маняй, абое, як заўсёды, вясёлыя, шумныя, і, як заўсёды, абое былі заняты работай: дзядзька Кандрат кроіў хлеб, а цётка Маня завіхалася над вялізнай глыбокай скаварадой, у якой нешта сквірчэла, узрывалася; была цётка Клава, яна расстаўляла на сталах чаркі і фужэры. Быў уключаны тэлевізар, па якім паказвалі фігурнае катанне, якое глядзеў, можа, адзін толькі дзядзька Дзяніс. У кутку пад люстэркам настырны шчанюк насядаў на кошку, стараючыся раздражніць яе.

— А вось і мы, мама,— сказаў Міша, падыходзячы з Ларысай да маці: яна ўбачыла, як яны зайшлі, і ішла ім насустрач.

— Алена Іванаўна,— сказала маці, паціскаючы вузенькую, халодную з марозу Ларысіну руку і пільна ўзіраючыся ў блакітныя вочы той, з кім ёй, мусіць, наканавана дзяліць яе сына, гэтага адзінага, дарагога...

— Ларыса,— дзяўчына спакойна вытрымала Аленін позірк.

— Ты так глядзіш, быццам ужо ніколі яе не ўбачыш,— засмяяўся сын.

— Убачу не ўбачу, а паглядзець хачу,— адказала маці.— Распранайцеся ў нас,— запрасіла яна Ларысу і паглядзела на Мішу: «Ну, куды ты глядзіш?»

— Распранемся,— весела сказаў ён, беручы Ларысу за паліто каля каўняра. Ларыса пазірала Мішу ў вочы, пакуль ён расшпільваў паліто зверху да нізу, потым грацыёзна павярнулася, пакінуўшы паліто ў яго руках, застаўшыся ў цёмна-вішнёвай шарсцяной сукенцы. Міша панёс паліто і белую вязаную хустку ў бакоўку, Ларыса стала прычэсвацца перад люстэркам.

Алена выйшла ў сенцы. Ёй трэба было трохі супакоіцца. У тым, як Міша дапамагаў Ларысе зняць паліто, у тым, як спакойна стаяла Ларыса, як пазірала яму ў вочы, Алена ўбачыла нешта большае, чым проста паслугу хлопца дзяўчыне, і гэта ёй не спадабалася. Можа, каб гэта зрабіў хто іншы, яна б і не звярнула ўвагі, але ж гэта быў яе сын! Яна не маленькая, яна добра ведала, што сын яе ўжо зусім дарослы чалавек, і Ларыса не маленькая, і сустракаліся яны ўжо не адну вясну, але нейкі чарвячок учапіўся ў сэрца, і трэба быў нейкі час, каб ён адпусціў.

І таму яна ўзрадавалася і зазлавала, калі з двара зайшоў муж, і накінулася на яго:

— Дзе ты ходзіш? Трэба садзіцца...

— То і будзем садзіцца,— адказаў ён мякка, адчыняючы дзверы ў хату і прапускаючы яе, паспеўшы непрыкметна прыгарнуць яе рукой да пляча. Ёй, мусіць, якраз і не хапала гэтага памяркоўнага, свойскага голасу, гэтай звычайнай простай ласкі, і яна адразу супакоілася, ускінула галавой і ў хату зайшла з заўсёднай вясёлай усмешкай, якую ўсе прывыклі бачыць на яе твары.

— За стол, за стол, за стол! — скамандавала, як заспявала, яна.

Усе дружна заварушыліся, беручы кірунак у другі пакой, дзе, ссунутыя разам, чакалі два сталы, застаўленыя ядой і пляшкамі, пачалі рассаджвацца, уступаючы месца адзін аднаму.

У гэты час нячутна, як нехаця, расчыніліся дзверы, і нехта, увесь закручаны ў вялізную чорную хустку — адно відаць былі ногі ў белых мяккіх валёнках ды рука з кійком,— асцярожна пераступіў парог.

— Ой, хто да нас сёння прыйшоў! — першая ўбачыла госця і першая падала голас гаспадыня, скаранька прычыніла дзверы і стала дапамагаць раздзявацца. Раскруціла верхнюю хустку, пад ёй была яшчэ адна — меншая і лягчэйшая, здзела кажух, і тады ўсе ўбачылі, што гэта не хто іншы, як баба Зося. Баба Зося паправіла белую ў вялікія зялёныя кветкі хустку на галаве, падступіла да пакоя, дзе стаялі сталы, сказала:

— Добры вечар у хату.

Агледзела застолле, але засталася нечым незадаволена, павярнулася да гаспадыні і тут убачыла Мішу: яны з Ларысай якраз выйшлі з бакоўкі.

— Гэта твая дзяўчына? — спытала баба Зося ўнука, зірнуўшы на Ларысу — спачатку на твар, потым на грудзі, ногі, задаволена пашавяліла губамі: — Дык жа ж прыгожая,— пахваліла так, як хваляць дзяцей.— Файная... Толькі добра дружыце,— дадала, зноў жа як дзецям.

Яна радавалася, што, дзякаваць богу, дайшла сюды, а то ўжо баялася, ці дойдзе. Можа, гадзіны дзве ішла; пройдзе, пастаіць трохі, аддышацца, і зноў пойдзе, яшчэ пройдзе, і зноў спыніцца: і ногі дрыжаць, і рукі калоцяцца, і дыхаць цяжка, хоць лажыся на дарозе і памі-

рай. І во — дайшла!.. Як горача ў іх... А дзяўчына харошая, маладзенькая, а не баіцца. Унук не промах, ведае, каго выбіраць... і тут пайшоў па дзеду. Той ведаў, у які бок глядзець. Яна кінула позірк на сцяну над акном, паверх галоў людзей. Там, у рамцы, вісеў павялічаны сямейны фотаздымак — апошні фотаздымак, дзе яны ўсе разам — Яўмен, яна сама, свякруха, Ніна, Коля. Ніна ў чаравічках, з чырвоным шаўковым банцікам на белай сукеначцы, Коля — босы. Цёпла было, летам. Сама яна ў белай кофце, чорнай спадніцы, у чаравіках з высокімі зашнураванымі халяўкамі. Свякруха стала ззаду — паміж ёй і Яўменам. Ён сядзіць нага на нагу, рука на калене, камандзірская фуражка, бліскучыя, да самых каленяў боты, сінія дыяганалевыя штаны, гімнасцёрка. Ён толькі вярнуўся з фінскай вайны — цэлы, здаровы, а тут якраз заезджы фатограф. Здымаў ён іх на вуліцы, каля хаты, толькі вынеслі слончык сесці ды распялі посцілку на сцяне. Радаваліся, што вайна нарэшце скончылася, і ніхто не ведаў, што другая стаіць за плячыма, і не далей, як праз некалькі месяцаў. Тут жа, ля гэтай сцяны, і застрэлілі беднага немцы зімой сорак першага. Паранены, ён уцёк з лагера, а нехта падторкнуў: чырвоны камандзір хаваецца. Адно сям'ю пашкадавалі, не расстралялі.

Доўга стаяць бабе Зосі не далі, паклікалі за стол, і яна пайшла насустрач знаёмым галасам, жыва варушачы губамі, нібы чытала малітву.

Як помніць сябе, Міша любіў такія вечары. Былі яны часцей за ўсё ў суботу ці ў нядзелю. Раптам мільгане ля акна рашучай паходкай і ўляціць у хату цётка Маня і з парога:

— Дзевачкі, сёння вячэраем у мяне! — «Дзевачкі» — гэта ўсе: і жанчыны, і мужчыны, і дзеці.

— А што ў цябе ёсць? — пытаецца маці.— Не «чаму?», «што?», «як?», а адразу каня за аброць.

— Бліны ёсць, гуркі, бульбы адвару...

— Бульбу не трэба. У мяне смажаная з мясам. Можа, капусты ўзяць?

— Вазьмі, твая крапчэйшая...

— А пляшку? — напамінае пра сябе гаспадар, выходзячы з бакоўкі, дзе, карыстаючыся выхадным днём, прылёг быў на канапцы.

— Ёсць і пляшка, але можаш узяць, не закісне. Болей нічога не трэба. Клава селядзец прынясе, халоднае...

Цётка Маня пабегла, а тут ужо заварушыліся: бацька мацае шчаку, правярае, ці не трэба дастаць электрабрытву; маці адчыніла шафу, глядзіць, што б такое надзець свяжэйшае...

Не пройдзе і трыццаці хвілін, як застолле ў цёткі Мані гудзе ваўсю. Вып'юць жанкі па чарцы — «ай, бабы, дзе наша не прапала», заружавеюцца, падміргнуць адна адной і, нібы самі сабой, не згаворваючыся, завядуць:

Ой, у лузе каліна стаяла,
Пад калінай дзяўчына гуляла...

Запявае заўсёды Мішава маці, запявае, водзіць у бакі галавой, пазірае перад сабой, але нічога не бачыць — так «перажывае» за тую дзяўчыну-каліну. Ёй памагае, вядзе разам цётка Клава. Сама яна не адважваецца запяваць, а ўпа́ру... Яна маладзейшая з усіх іх, чорныя, нібы праведзеныя алоўкам, дужкі броваў, чысты смуглявы твар, цёмныя вочы. У іх схавана нешта нераскрытае, як агонь пад попелам.

«Хахлушка мая залатая»,— гаворыць, абдымаючы яе, Мішава маці, яны горнуцца адна да адной, затаіўшы ў вачах глыбокую жальбу. Прычыну гэтай жальбы ўсе ведаюць: у цёткі Клавы ніколі не было дзяцей, а пяць гадоў назад не стала і мужа, таксама саўгаснага трактарыста. Зваліўся з трактарам з моста ў канаву і не змог выбрацца з кабіны.

Падцягвае і дае разгон песні цётка Маня. У яе звонкі голас, і бярэ яна так высока, што здаецца, і канца яму не будзе.

Мужчыны не спяваюць. Яны або сядзяць за сталом, слухаюць, або выходзяць у сенечкі пакурыць, пагаварыць. Гавораць усё болей пра работу, пра саўгас. Чаму Міколава фота вось ужо трэці год вісіць ля канторы саўгаса, а Кандрата і разу не пачапілі там. Канечне, гэта несправядліва, суцяшае суседа Мікола, хоць, праўда, ніводнага шафёра там і не было ніколі, усё болей трактарысты ды даяркі, але ўсё роўна несправядліва. Ці зноў жа: спусцілі Панскую сажалку і яна высыхае, а некалі колькі рыбы бралі з яе. І цяпер, калі б пачысцілі ды запусцілі малькоў... Ці... ці мала пра што дае пагаварыць жыццё?! Гавораць, але ўважліва слухаюць, як спяваюць жанкі, усміхаюцца кожны сам сабе. Пасля другой ці трэцяй песні не вытрымліваюць, тушаць

папяросы: «Пайшлі, дадзім ім трошкі галасы асвяжыць, а то ў іх духу ўжо не стае...»

І сёння, як заўсёды, пачала маці. Цётка Маня, цётка Клава сядзелі побач, яна ўшчамілася між іх, падміргнула: «Спяем?»

— Спяем,— кіўнула цётка Маня, павёўшы вачыма кругом, нібы правяраючы, ці гатова публіка. Публіка была гатова: курцы дымілі ў сенечках, усе астатнія сядзелі на сваіх месцах, нібы чакалі. Міша з Ларысай таксама былі тут. Неяк само сабой выйшла, што іх пасадзілі на покуці і глядзелі на іх, як на маладых. Яны і самі лічылі сябе маладымі і сумленна ігралі свае ролі ў гэтым прадстаўленні, ведаючы, што без яго нельга, але і што яно скора скончыцца.

Міша сціскаў Ларысіну руку пад сталом, а сам глядзеў на маці — быструю, увішную, пільную да ўсяго, што каму трэба за сталом, расчырванелую ад бегатні і выпітай чаркі, а перад вачыма стаяла нядаўняе: ён з чамаданчыкам у руцэ адчыняе варотцы, заходзіць у двор; яна бяжыць да яго і з крыкам: «Міша, сыночак!» — павісае на шыі. І вось тады, трымаючы яе ў абдымках, цёплую, мяккую, маленькую, і суцяшаючы яе, ён адчуў, якая яна слабая і як доўга яна чакала яго. Бацька — іншае, бацька — мужчына. Скажа слова, ляпне рукой па плячы, закурыць — і ўся душа. А яна... Вось і цяпер... «Спяем?» — «Спяем!..» Суцішылася, прыслухоўваючыся да нечага ў самой сабе, выжыдаючы нечага. Заружавеліся, закрамянелі шчокі, засвяціліся вочы.

Ужо вячэра кіпіць-закіпае,—

павяла ціха, нібы і не спявала, а прагаворвала.

Ужо вячэра кіпіць-закіпае,—

удыхнула паветра, ускінула галавой, і два новыя галасы з нечаканай смеласцю падхапілі, паднялі вышэй:

Ужо вячэра кіпіць-закіпае,
Мой мілы на парожак ступае.
Сядай, мілы, не стой у парозе,—

павяла смялей і павярнулася да таварак, і тыя з лёгкай ахвотай, быццам толькі і чакалі гэтага павароту, падхапілі, узнялі:

Сядай, мілы, не стой у парозе,
Раскажы, што ты чуў у дарозе...

І забіліся, зазвінелі галасы, а над імі — тоненькі галасок цёткі Мані; нібы ціхім летнім раннем у кузні нехта неасцярожна стукнуў малатком па кавадле, і ўсё сяло слухае гэты звон.

І баба Зося слухала песню — аж рот раскрыла. Цяпер гэта была зусім не тая баба Зося, якую Міша бачыў удзень. Есці яна нічога не ела, піць — таксама, адно трымала руку на фужэры з шампанскім, якога болей за палавіну наліў ёй Міша, і з дзіцячай цікаўнасцю ўслухоўвалася ва ўсё, пра што гаварылася за сталом. Сказалі тост, і яна трошкі адпіла. Пасмакавала, здзівілася: «Нешта ж смачнае надта» — і паставіла на стол, гладзячы шкло далонню, і было відно, што на сярэднім пальцы ў яе надзеты шырокі, даўняга чырвонага золата пярсцёнак. Гэта быў падарунак яшчэ маладога дзеда Яўмена, і баба надзявала яго вельмі рэдка. Міша і прыпомніць не мог, калі гэта было апошні раз, і во зноў надзела.

У хаце было цёпла, і яна здзела вязаны жакет, засталася ў цёмна-сіняй кофце ў буйныя белыя гарохі. І хустка, і кофта яшчэ болей падкрэслівалі васковую чысціню твару. Зусім — як у святой. Яшчэ нядаўна белы, як ліст паперы, ён увачавідкі пацямнеў, набраў густаты.

Яшчэ болей ажывілася яна, калі заспявалі. Слухала так, быццам чула першы раз, усёй істотай цягнулася за гэтым тонкім-тонкім голасам.

— Манечка, у цябе галасок, як валасок. Аж боязна, каб не сарвала,— не вытрымала, прызналася.

— Ой, цётка Зося, на мае песні яго стане,— супакоіла яе Маня і давяла песню да канца, уздыхнула, кінула рукі на прыпол.

— Ну, баба Зося, цяпер твая чарга,— папрасіў Міша. Ён мала спадзяваўся, што яна возьме вось так і заспявае, бо спявала яна рэдка, калі і маладзейшая была, а цяпер... Але яму вельмі хацелася, каб яна заспявала.— А, баба Зося?

— Давай, давай, баба Зося, не прыбядняйся. А то, бач, паміраць сабралася. Туды́ свае песні панясеш? — падтрымаў Мішу дзядзька Кандрат, усаджваючыся за стол. Сам ён ніколі не спяваў, а слухаць любіў, як хто спявае. І кампаніі любіў. «Ты мяне не кармі, а дай пацерціся сярод людзей»,— смяяўся з самога сябе.

— Баба Зося, давай, давай,— падхапілі дружна ўсе,

і ўжо не было ёй куды дзецца. І яна выпрамілася, правяла рукой па завязанай хустцы, затрымала яе на самых ражках, зацiснула іх і пачала:

Раз палосу Маша жала,
Залаты снапы вязала
Удалая.

Голас быў хрыплаваты, хоць і чысцейшы, чым раніцой, яна не спявала, а проста расказвала:

Яна жала і ўстала,
Пад снапочкам задрамала
Маладая.

Заахвочаная ўвагай, набірала смеласць, свяціліся маладым агнём вочы, разгладзіліся маршчыны.

Ішоў салдацік із паходу
Васемнаццатага году —
Ішоў з Кітая...

Баба Зося глядзела на Мішу, глядзела сур'ёзна, з нейкай жальбою, і Міша адчуў у яе голасе невядомую трывогу. Але яна раптам ускінула галавой, усміхнулася:

Ішоў салдацік і стаміўся,
Каля Машы прыпыніўся:
Дай напіцца!
Я б дала табе напіцца,
Ды цяпла мая вадзіца —
Не гадзіцца.

Ведаў Міша бабу Зосю і не ведаў. І гэта рука з пярсцёнкам, і цёмная хустка, і ўся яна сама, такая маладая... І песня гэта была не пра нейкую Машу, а пра яе самую. Гэта яна жала і задрамала пад снапочкам, і было гэта не далей, як учора...

Баба Зося нібы забылася на ўсіх, хто сядзеў за сталом, і спявала ўжо для самой сябе. Праўда, пазірала на «салдаціка», на старшага лейтэнанта ваенна-марскіх сіл, што сядзеў напроці са сваёй нявестай.

Скончыла спяваць, адкінулася назад, да спінкі крэсла, і ўсе ўбачылі, што ёй цяжка дыхаць і што твар яе стаў бялейшы, чым быў дагэтуль. Міша ўстаў, абышоў кругом стала, абняў яе, пацалаваў:

— Ты малайчына, баба Зося!

— А што? — нібы здзівілася яна.— Гэта ж песня. Тут усё жызненна, усё маладзёжна.

Яна выйшла ў другі пакой, прылегла на ложак, сцішылася. Хвілін праз колькі сюды заглянуў Міша. Баба Зося адкрыла вочы, як толькі ён зайшоў, спытала:

— Дык яны ж, унучак, і страляць могуць?..

— Хто, баба Зося?

— Ну, караблі тыя.

— Могуць, яшчэ як могуць,— адказаў Міша сур'ёзна, потым усміхнуўся.— Але ты не бойся... Мы таксама страляць умеем...

— Яно ўжо ж, унучак... Толькі ты не зважай на мяне. Ідзі да Ларысы, а я трошкі паляжу і пайду... дамоў... Чуеш, як хораша спяваюць...

І Міша пайшоў туды, дзе спявалі.